

САМОЗНИЩЕННЯ ЄВРОПИ

Книжка вийшла за підтримки
ГО «Реформація»



долучитися

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

DOUGLAS MURRAY

THE STRANGE DEATH OF EUROPE

IMMIGRATION, IDENTITY, ISLAM

BLOOMSBURY CONTINUUM · LONDON · 2018

ДУГЛАС МЮРРЕЙ

САМОЗНИЩЕННЯ ЄВРОПИ

ІММІГРАЦІЯ, ІДЕНТИЧНІСТЬ, ІСЛАМ

Переклав з англійської

Тарас Тимо

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2024

УДК 323(4):314.151.3

М98

Мюррей Дуглас

М98 Самознищення Європи: імміграція, ідентичність, іслам / пер. з англ.

Тарас Тимо. — К. : Наш Формат, 2024. — 368 с.

ISBN 978-617-8277-79-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-8277-80-2 (електронне видання)

Насичена фактами й цифрами, книжка буде корисною всім, хто цікавиться європейською політикою, демографією, протистоянням світових релігій та ідеологій, проблемами мультикультуралізму, міграції та майбутнім Європи.

УДК 323(4):314.151.3

Перекладено за виданням: Douglas Murray. *The Strange Death of Europe: Immigration, Identity, Islam* (Bloomsbury Continuum, London, ISBN 978-1-4729-4224-1).

This translation of *The Strange Death of Europe* is published by arrangement with Bloomsbury Publishing Plc.

ISBN 978-617-8277-79-6 (паперове видання)
ISBN 978-617-8277-80-2 (електронне видання)

Усі права застережено. All rights reserved
© Douglas Murray, 2017
© afterword by Douglas Murray, 2018
© Тимо Т., пер. з англ., 2024
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2024

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	7
1 Початок	16
2 Як ми потрапили на гачок імміграції	29
3 Виправдання, які ми собі придумували	44
4 «Ласкаво просимо до Європи»	70
5 «Ми бачили все»	84
6 Мультикультурність	102
7 Вони вже тут	132
8 Пророки без пошани у своїй вітчизні	143
9 Сирени раннього оповіщення	158
10 Тиранія почуття провини	166
11 Претензії на відшкодування	187
12 Як ми вчимося з цим жити	201
13 Втома	217
14 Глухий кут	243
15 Контроль над суспільною реакцією	256
16 Криза європейського нарративу	270
17 Кінець	297
18 Що могло би бути по-іншому	306
19 Що буде насправді	321
 <i>Післямова</i>	 335
<i>Подяки</i>	353
<i>Примітки</i>	354

ПЕРЕДМОВА

Європа чинить самогубство. Або принаймні її лідери вирішили вчинити самогубство. Чи підуть за ними європейці — це, звісно ж, інше питання.

Коли я кажу, що Європа сама себе вбиває, то не маю на увазі, що тягар різних регуляцій з боку Європейської Комісії став нестерпним чи що Європейська конвенція з прав людини не задовольняє вимог тої чи іншої групи людей. Я маю на увазі, що цивілізація, яку ми знаємо як Європу, чинить самогубство і що ані Британія, ані будь-яка інша країна Західної Європи не може уникнути цієї долі, оскільки видається, що всі ми потерпаємо від тих самих симптомів і недуг. Як результат, ще за життя більшості з нас Європа перестане бути Європою і народи Європи втратять те єдине місце у світі, яке ми називаємо домом.

Можна, звісно, сказати, що пророцтва про загибель Європи постійно лунали впродовж історії і що Європа не була б Європою без регулярних попереджень про нашу смертність. Однак деякі з цих пророцтв лунають у більш відповідний момент і переконливіше, ніж інші. У книзі «Вчорашній світ» (Die Welt von Gestern), виданій у 1942 році, Стефан Цвейг так писав про Європу напередодні Другої світової війни: «Я відчував, що у своєму божевіллі Європа — наш священний дім, колиска і Парфенон Західної цивілізації — сама собі винесла смертний вирок».

Чи не єдиним, що вселяло у Цвейга надію навіть тоді, було те, що у країнах Південної Америки, куди він і сам врешті втік, він бачив паростки своєї культури. В Аргентині і Бразилії він спостерігав за тим, як культура може емігрувати з однієї країни в іншу так, що навіть коли дерево, яке дало цій культурі життя, засихає, вона й надалі може приносити «новий цвіт і нові плоди». Навіть якби Європа в той момент знищила себе цілком, Цвейг знаходив розраду в тому, що «все, створене поколіннями до нас, ніколи не було повністю втрачене»¹.

Сьогодні ж, передовсім через катастрофу, описану Цвейгом, дерево Європи остаточно загинуло. Сьогодні Європа не має значного бажання відтворювати себе, боротися за себе чи навіть обстоювати свою позицію в дискусії. Видається, що владні кола переконані в тому, що нічого не трапиться, якщо народи і культура Європи будуть втрачені для світу. Деякі з них явно вирішили (як писав у 1953 році у своїй поемі «Рішення» Бертольд Брехт) «розпустити» свій народ і вибрати собі інший тому, що, за словами недавнього консервативного прем'єр-міністра Швеції Фредріка Райнфельдта, з наших країн походить лише «варварство», тоді як іззовні — тільки добро.

Сьогоднішня хвороба не має якоїсь єдиної причини. Руйнування культури, створеної спадкоємцями юдео-християнської культури, стародавніх Греції і Риму та відкриттями Просвітництва, відбувалося не в один момент. Однак його фінальний акт настав зараз через збіг у часі двох процесів, наслідки яких тепер неможливо подолати.

Перший — це масовий рух людей у Європу. У всіх західноєвропейських країнах цей процес розпочався після Другої світової війни з огляду на нестачу робочих рук. Невдовзі Європа підсіла на голку міграції і вже не могла зупинити її потік, навіть якби захотіла. Внаслідок цього те, що колись було Європою — домом європейських народів, — поступово стало домом для цілого світу. Край, що досі був європейським, поступово перетворився на щось інше. Так, райони, у яких домінують пакистанські іммігранти, стали схожими на Пакистан у всьому, окрім географічного розташування; до них продовжують прибувати нові мешканці, а їхні діти

споживають ту ж їжу, що й у себе на батьківщині, розмовляють тією ж мовою, що й у себе вдома, і сповідують ту ж релігію, що й удома. Вулиці холодних і дощових північноєвропейських міст заповнили люди, одягнуті, як у передгір'ях Пакистану чи посеред піщаних бур Аравії. «Імперія завдає удару у відповідь», — зауважували деякі коментатори, заледве приховуючи схибну посмішку. Втім, європейські імперії залишилися в минулому, а ці нові колонії вочевидь заплановані тут на постійно.

Увесь цей час європейцям вдавалося прикидатися, наче ця система життєздатна. Наприклад, вони переконували себе, що така імміграція є нормальною. Або що, раз інтеграція не відбулася в першому поколінні, то вона відбудеться з дітьми, внуками, чи наступними поколіннями. Або що не має значення — інтегруються мігранти взагалі чи ні. Ми постійно заплющували очі на все більшу імовірність того, що політика інтеграції не спрацює. Внаслідок міграційної кризи останніх років ми просто швидше доходимо цього висновку.

А це підводить мене до другої частини моєї тези: навіть масове переселення мільйонів людей в Європу не видавалося б таким фатальним для цієї частини світу, якби не той факт, що (випадково чи ні) Європа водночас втратила віру у свої переконання, традиції та власну легітимність. На це вплинула безліч факторів, один із яких — втрата народами Західної Європи того, що іспанський філософ Мігель де Унамуно окреслив відомою фразою «трагічне відчуття життя». Вони забули те, що Цвейг і його покоління з таким боєм засвоїли: все, що вам дороге, навіть найвеличніші цивілізації з найвищою культурою в історії, може бути знищене людьми, які їх не заслуговують. Це трагічне відчуття життя можна просто ігнорувати або всіляко уникати його, зокрема, відсуваючи подалі від себе через віру в загальний прогрес людства. Ця тактика залишається на сьогодні найбільш поширеною.

Однак нас постійно терзають, і часто долають, жахливі сумніви, які ми самі ж породжуємо. Європа сьогодні більш, ніж будь-який інший регіон чи культура у світі, пригнічена відчуттям провини за своє минуле. Поруч із цим зовнішнім проявом недовіри до себе ми спостерігаємо і внутрішній прояв цього відчуття провини. Адже

в Європі існує також проблема екзистенціальної втоми й передчуття, що, можливо, для Європи її історія закінчилася, і ми повинні дати змогу розпочатися якійсь новій історії. Масова імміграція — заміна значної частини європейського населення іншими народами — це одна із форм реалізації цієї нової історії: така зміна видається нам цілком нормальною. Ця екзистенціальна втома цивілізації не є феноменом, унікальним для сучасної Європи, але той факт, що суспільство відчуває цю втому саме в той момент, коли інше суспільство проникає в нього, не може не привести до колосальних, епохальних змін.

Якби про ці речі можна було дискутувати, то, мабуть, знайшлися б і якісь рішення. Однак навіть у 2015 році, на піку міграційної кризи, найбільше обмежували саме свободу слова і думки. У момент найглибшої кризи, у вересні 2015 року, канцлер Німеччини Меркель звернулася до гендиректора Facebook Марка Цукерберга з питанням: як завадити громадянам Європи виступати з критикою її міграційної політики у фейсбуку? «Ви працюєте над цим?» — запитувала вона його. І він запевнив її, що так². Насправді ж критика, обговорення і дискусії мали би бути якомога ширшими. Оглядаючись назад, можна лише дивуватися, як жорстко ми обмежили цю дискусію навіть тоді, коли широко відчинили двері нашого дому цілому світу. Тисячу років тому народи Генуї і Флоренції були не такі перемішані між собою, як зараз, але сьогодні очевидно, що всі вони — італійці, а племінні відмінності між ними з часом зменшилися, а не зросли. Видається, що сьогодні багато хто думає, ніби в якийсь момент у майбутньому народи Еритреї й Афганістану також змішаються в Європі, як генуезці та флорентійці змішалися в Італію. Мовляв, хоч колір шкіри людей з Еритреї й Афганістану та їхнє етнічне походження відрізняються, однак Європа все-таки залишатиметься Європою, і її народи продовжуватимуть змішуватися в дусі Вольтера і святого Павла, Данте, Гете і Баха.

Як і всі популярні ілюзії, ця теж має зерно правди. Природа Європи завжди змінювалася і, як видно на прикладі торговельних міст на кшталт Венеції, відзначалася надзвичайною й рідкісною відкритістю до сторонніх ідей і впливів. Від Стародавньої Греції

і Риму по сьогодні народи Європи висилали кораблі досліджувати світ і повертатися назад із новинами про те, що вони відкрили. Рідко коли решта світу відповідала їм такою ж допитливістю та, незважаючи на це, кораблі вирушали й поверталися з розповідями та відкриттями, які відтак розпливалися у повітрі Європи. Ця відкритість Європи була надзвичайною, проте — не безмежною.

Антропологи без кінця сперечаються над питанням, де пролягають межі певної культури. І остаточної відповідь на нього дати неможливо. Проте ці межі таки існують. Європа, наприклад, ніколи не була ісламським континентом. Однак сама свідомість того, що наша культура постійно і непомітно змінюється, має глибоко європейське коріння. Ще давньогрецькі філософи розуміли цей парадокс, наочною ілюстрацією якого є образ корабля Тесея. Як передає Плутарх, афіняни дбайливо зберігали Тесеїв корабель, замінюючи зігнилі колоди на нові. Та чи залишався цей корабель Тесеєвим навіть тоді, коли вже не мав ані одної колоди первинного судна?

Ми знаємо, що сьогоднішні греки — це не той самий народ, що греки стародавні. Ми знаємо, що англійці — не ті самі, що тисячоліття тому, як і французи — не ті самі французи. І все ж таки вони виразно залишаються греками, англійцями, французами, і всі вони — європейці. У цих та інших ідентичностях ми бачимо певний ступінь культурної спадкоємності: традиції, що зберігають ті чи інші якості (позитивні й негативні), звичаї та моделі поведінки. Ми розуміємо, що великі переселення норманів, франків і галів зумовили тектонічні зміни. З історії ми також знаємо, що деякі переселення мають доволі незначний вплив на культуру в довгостроковій перспективі, тимчасом як інші спричиняють незворотні зміни. Проблема полягає не у прийнятті самих змін, а в розумінні того, що коли ці зміни настають занадто швидко чи є надто значними, тоді ми стаємо кимось іншим — зокрема й тими, ким ми ніколи не хотіли б стати.

Водночас ми не розуміємо, як усе це мало б відбуватися. Ми загалом погоджуємося, що для однієї особи, хай яким би був колір її шкіри, можливо увібрати в себе певну культуру (якщо присутній достатній ентузіазм з боку самої особи і тієї культури). Також

розуміємо, що ми, європейці, не можемо стати, ким нам заманеться. Наприклад, індійцями чи китайцями. Однак від нас чомусь очікують віри в те, що будь-хто у світі може переселитися в Європу і стати європейцем. Якщо ж «європейськість» полягає не в расовій належності — а ми сподіваємось, що так воно і є, — то тим важливіше розуміти, що вона полягає у «цінностях». Саме тому питання «Якими є європейські цінності?» таке важливе. Проте це ще одна проблема, у якій ми цілковито заплуталися.

Наприклад, чи є ми християнами? У 2000-х роках ця дискусія перебувала в центрі загальної уваги через суперечки навколо формулювань нової конституції ЄС і відсутність у ній будь-яких згадок про християнську спадщину Європи. Папа Іван-Павло II і його наступник намагалися виправити цю хибу. У 2003 році Іван-Павло II писав: «Цілком шануючи світську природу [державних] інституцій, я все ж хотів би ще раз звернутися до авторів майбутньої конституції Європи, щоб вона містила покликання на релігійну і конкретно християнську спадщину Європи»³. Ця дискусія не лише розділила Європу по географічних і політичних лініях, вона також виявляла одне амбітне прагнення сучасної Європи. Ідеться про те, що релігія в Західній Європі не просто відступила. З її відходом зростало бажання виразно заявити, що у XXI столітті Європа має незалежну і самодостатню систему прав, законів та інституцій, що можуть існувати й без того джерела, з якого вони начебто колись постали. Як той голуб Канта, ми почали думати: а чи не літали б ми швидше, якби ширяли у відкритому просторі, вільному від подувів вітру, що раніше підтримував нас у леті. На успіх цієї мрії було зроблено великі ставки. Місце релігії зайняло поняття «прав людини», яке дедалі більше розширюється (і саме є концепцією, що має християнське походження). Ми залишили невирішеним питання про те, чи здобуті нами права залежать від вірувань, які європейці залишили в минулому, чи вони існують самі собою. Це питання було надто важливим, щоб залишати його без відповіді, коли ми очікували на «інтеграцію» величезних мас нового населення.

У той самий час виникло ще одне важливе питання: про місце і мету національної держави. Від Вестфальського миру 1648 року

і до кінця XX століття у Європі вважали, що національна держава — це не лише найкраща гарантія конституційного порядку і ліберальних прав, але й остаточна запорука миру. Проте і ця впевненість похитнулася. Центральні постаті європейської політики, як-от канцлер Німеччини Гельмут Коль у 1996 році, наполягали, що: «Національна держава... нездатна вирішити великі проблеми XXI століття». Дезінтеграція національних держав Європи в одне велике й цілісне політичне об'єднання така важлива, твердив Коль, що це стає фактично «питанням війни і миру у XXI столітті»⁴. Не всі з цим погоджувалися, і за якихось 20 років трохи більше половини британців продемонстрували на референдумі, що аргументи Коля їх не переконали. Знову ж таки, хоч що б ми про це думали, таке питання не слід було лишати невирішеним у час величезних демографічних змін.

Залишаючись невпевненими в собі у власному домі, ми зробили остаточну спробу поширити наші цінності поза межі Європи. Однак хай у що б наш уряд і війська вплутувалися в ім'я цих «прав людини» — в Іраку у 2003-му, в Лівії у 2011-му — це лиш погіршувало ситуацію і призводило до фіаско. Коли розпочалася громадянська війна в Сирії, її народ благав західні країни втрутитися заради прав людини, які безперечно порушувалися. Однак бажання захищати ці права не було: вірили ми у них чи ні в себе вдома, однак точно втратили віру в нашу здатність відстоювати їх в інших країнах. У певний момент нам почало здаватися, що наша так звана «остання утопія» (тобто перша універсальна система, яка відокремила права людини від влади богів чи тиранів) може виявитися розбитою останньою європейською мрією⁵. Якщо виявиться, що так воно і є, то ми, європейці XXI століття, залишаємося без жодної об'єднавчої ідеї, здатної гуртувати нас сьогодні й готувати до завтра.

Втрата всіх об'єднавчих наративів про спільне минуле, як і орієнтирів щодо теперішнього і майбутнього, у будь-яку епоху становила б серйозну проблему. Однак у час епохальних суспільних змін і потрясінь результати такої втрати взагалі видаються фатальними. Цілий світ переїжджає до Європи саме в той момент, коли Європа втратила розуміння того, чим сама вона є. І якщо

міграція мільйонів людей з інших культур у сильну й упевнену в собі культуру могла б мати шанси на успіх, то переселення мільйонів людей у культуру, що помирає, сповнена почуття провини і втоми, не може не обернутися крахом. Навіть зараз європейські лідери говорять про енергійні зусилля, спрямовані на інтеграцію мільйонів нових переселенців.

Ці зусилля теж закінчатся нічим. Для того щоб інтегрувати якомога більшу та різноманітнішу групу людей, треба запропонувати максимально широке і прийнятне для всіх визначення інклюзії. Якщо Європа має стати домом для цілого світу, тоді вона мусить знайти таке широке визначення власної ідентичності, що охоплювало б цілий світ. А це означає, що на той час, поки ми зможемо пересвідчитися в нежиттєздатності такого підходу, наші цінності стануть такими широкими, що втратять будь-який сенс і глибину. Якщо європейська ідентичність минулого базувалася на вельми особливих і, безумовно, глибоких у філософському та історичному сенсі основах (верховенство права, етика, закорінена в історію і філософію нашого континенту), то сьогоднішні європейські вірування й етика — а фактично ідентичність та ідеологія — звелися до «поваги», «толерантності» і (що найбільш саморуйнівне) «різноманітності». Така неглибока і поверхова самоідентифікація може прослужити нам ще декілька років, але вона аж ніяк не спроможна розбудити глибинні пласти громадянської свідомості, необхідної суспільству, яке прагне вижити у довгостроковій перспективі.

Це лише одна з причин, чому наша європейська культура, яка проіснувала стільки століть і подарувала світові такі надзвичайні досягнення, вірогідно, не виживе. Недавні вибори в Австрії і успіх правої партії «Альтернатива для Німеччини», на мою думку, демонструють той факт, що пропоновані інструменти для захисту нашої культури і далі залишаються недостатніми, незважаючи на те, що імовірність знищення цієї культури видається все більш невідворотною. Стефан Цвейг цілком справедливо говорив про божевілля і про смертний вирок, який колиска і Парфенон західної цивілізації винесла сама собі. Він помилився лише щодо точного моменту. Виконання цього вироку, який ми самі собі винесли

і самі ж здійснюємо, зайняло на декілька десятиліть більше... А тим часом, замість того, щоб залишатися домом для народів Європи, ми вирішили стати «утопією», однак у тому оригінальному грецькому значенні слова: стати «неіснуючим місцем». Ця книжка розповідає про цей процес.

* * *

Я чимало подорожував Європою і раніше, однак, працюючи над цією книжкою, об'їздив її цілу і побував у таких місцях, які навряд чи відвідав би за інших обставин. Упродовж кількох років я мандрував від південно-східних островів Греції і крайнього півдня Італії до самого серця північної Швеції і незліченних передмість Франції, Голландії, Німеччини тощо. Пишучи цю книжку, я мав нагоду поспілкуватися з представниками громадськості, політиками і державними діячами найрізноманітніших політичних поглядів; із прикордонниками, спецслужбами, співробітниками неурядових організацій та іншими людьми, що працюють, так би мовити, на передовій. Багато в чому найбільш корисною частиною мого дослідження було спілкування із щойно прибулими в Європу людьми, дехто з яких приїхав буквально вчора. На островах Південної Європи, що першими приймають біженців, і в тих місцях, де вони перебувають чи осідають дорогою на північ, вони розповідають свої історії, багато з них — трагічні. Усі вони розглядають Європу як те місце, де вони можуть якнайкраще влаштувати своє життя.

Звісно, люди, які забажали поділитися своїми історіями, вже пройшли своєрідну само-вибірку. Під час довгих годин, які ми вечорами проводили біля табору, ми стикалися з людьми, по яких було видно, що їхнє ставлення до Європи, м'яко кажучи, не позначене духом відкритості і вдячності. Однак багато інших були надзвичайно люб'язними і вдячними за можливість розповісти про себе. Хай що б я сам думав про ситуацію, яка змусила їх сюди приїхати, і про відповідь Європи на неї, наші розмови завжди закінчувалися тими єдиними словами, які я міг їм сказати щиро і без застережень: «Хай вам щастить!».

ПОЧАТОК

Щоб зрозуміти масштаб і швидкість змін, що відбуваються в Європі, варто повернутися на декілька років назад, до часу перед останньою міграційною кризою, який тепер вважається періодом «нормальної» імміграції. Для цього візьмемо країну, що відносно мало постраждала від міграційної кризи 2015 року.

У 2002 році було опубліковано результати найновішого перепису населення в Англії та Уельсі. Перепис проводився за рік до цього і показав масштаб змін в країні за десятиріччя з часу попереднього перепису. Уявіть собі, що хтось тоді, у 2002 році, вирішив екстраполювати на майбутнє результати цього перепису і припустити, якими будуть наступні 10 років. Уявіть, що він сказав: «До кінця цього десятиліття білі британці стануть меншістю у власній столиці, а за ці десять років кількість мусульман подвоїться».

Як би такі заяви зустріли? Найшвидше їх охарактеризували б термінами «алармизм» і «залякування», а ще — «расизм» та «ісламофобія» (хоча це слово тоді лише починали вживати). Можна впевнено сказати, що такі екстраполяції не сприйняли б прихильно. Якщо хтось у цьому сумнівається, то може згадати принаймні один характерний випадок: у 2002 році журналіст видання Times дозволив собі куди менш сміливі висловлювання про майбутню ситуацію з імміграцією, й тодішній міністр внутрішніх справ Девід

Бланкетт, користуючись депутатською недоторканністю, — назвав їх такими, що «межують з фашизмом»⁶.

Однак, хай як би накидалися на того, хто дозволив би собі такий аналіз ситуації у 2002 році, виявляється, що він цілком і повністю мав би рацію. Наступний перепис, проведений 2011 року і оприлюднений у кінці 2012-го, виявив не лише згадані вище факти, але й набагато більше. Він показав, що кількість людей, які проживають в Англії та Уельсі, але були народжені в інших країнах, лише за останніх 10 років зросла майже на 3 мільйони осіб. Згідно з переписом, лише 44,9 % мешканців Лондона тепер вважають себе «білими британцями». І приблизно 3 мільйони людей в Англії і Уельсі живуть у родинях, у яких жоден із їхніх дорослих членів не використовує англійську мову як основну.

Тут ми маємо справу з дуже значними етнічними змінами в історії будь-якої країни за короткий час. Однак не менш вражає інформація про зміну релігійного складу населення Британії. Наприклад, виявилось, що в цей час зростала кількість послідовників майже всіх релігій, окрім християнства. Лише історична національна релігія Британії перебувала, так би мовити, у вільному падінні. З часу минулого перепису кількість людей, що ідентифікують себе як християн, зменшилась з 72 до 59 %. Кількість християн в Англії та Уельсі зменшилась на понад 4 мільйони, загалом із 37 до 33 мільйонів.

Однак поки християнство переживало різке зменшення кількості послідовників (яке було прогнозованим тоді і триває далі), масова міграція забезпечила практично подвоєння кількості мусульман у країні. Між 2001 і 2011 роками кількість мусульман в Англії та Уельсі зросла з 1,5 до 2,7 мільйона. Втім, це лише офіційні дані; прийнято вважати, що ці цифри куди вищі з огляду на незаконну імміграцію. Принаймні один мільйон осіб перебуває в країні нелегально, а отже, дані про них не відображено в переписі населення. Дві муніципальні одиниці, у яких населення зростає найбільш інтенсивно (на понад 20 % за 10 років), — це саме ті райони Лондона, що вже мають найвищий відсоток мусульманського населення у Великій Британії (Тауер-Гамлетс і Н'ю-гем). Водночас вони належать до адміністративних одиниць із

найнижчим відсотком участі в переписі населення (приблизно одна з п'яти сімей взагалі не повернула формулярів перепису). Все це означає, що результати перепису, хай як би вони нас вражали, є значно заниженими, як порівняти з реальними цифрами. Проте й ці результати шокують.

Хоч дані перепису важко було б осмислити і за рік, вони пробігли заголовками преси за кілька днів, як і будь-яка інша швидкоплинна новина. Але йдеться аж ніяк не про скороминущу історію. Це зріз недавнього минулого нашої країни, картина її теперішнього і погляд на її неминуче майбутнє. Аналіз результатів перепису поставив нас перед невблаганним висновком: масова імміграція цілком і повністю змінює — насправді вже змінила — нашу країну. До 2011 року Британія вже стала цілковито іншим місцем, відмінним від того, яким була впродовж століть. Однак той факт, що, скажімо, у 23 із 33 районів Лондона «білі британці» тепер стали меншістю, зустріли реакцією такою ж промовистою, як і самі результати перепису⁷. Речник Управління національної статистики (Office for National Statistics, ONS) привітав результати як чудову демонстрацію «різноманітності»⁸.

Тим часом реакція політиків і медіа вражала своєю подібністю. Коли представники всіх партій політичного мейнстріму коментували перепис, вони вітали його результати виключно в радісно-урочистому тоні. Так було і в попередні роки. У 2007 році тодішній мер Лондона Кен Лівінгстон пишався фактом, що 35 % людей, які працюють у Лондоні, народилися в інших країнах⁹. Питання про те, чи існує оптимальна межа для цієї кількості, підвишло у повітрі. Упродовж багатьох років на ці теми можна було говорити тільки із захопленням і оптимізмом щодо змін у країні. Все це постійно підсилювали твердженнями про те, що такий стан справ начебто не новий.

Протягом більшої частини своєї історії, особливо за останнє тисячоліття, Британія зберігала надзвичайно статичну популяцію. Навіть Норманське завоювання Англії 1066 року — мабуть, найважливіша подія в історії острова — призвело до заміни не більше як 5 % населення Англії норманами¹⁰. Будь-який рух населення до чи після цієї події був майже повністю міграцією між островом

Ірландією і країнами, що згодом стали Сполученим Королівством. Пізніше, після 1945 року, Британії треба було закрити певні прогалини на ринку праці, особливо у транспортному секторі та новоствореній Національній службі охорони здоров'я. Так, хоч і спершу поволі, розпочався період масової імміграції. Британський національний акт 1948 року дозволяв імміграцію з усієї колишньої імперії (тепер Співдружності), і до початку 1950-х декілька тисяч людей щороку користувалися цією можливістю. До кінця десятиріччя кількість прибульців зросла до десятків тисяч, а до 1960-х цифри стали шестизначними. Переважна більшість людей прибувала з Вест-Індії, а також з Індії, Пакистану і Бангладешу. Часто вони приїжджали для того, щоб працювати на фабриках, а відтак рекомендували іншим, переважно членам їхніх сімей чи кланів, також приїжджати і влаштовуватися на схожу роботу.

Незважаючи на певну громадську занепокоєність з цього приводу і можливі наслідки для країни, ані лейбористи, ані консерватори, які по чергово приходили до влади, не змогли зробити нічого для стримування цих процесів. Як і в країнах на континенті — Франції, Голландії, Німеччині, — бракувало розуміння і, тим паче, консенсусу щодо того, як сприймати наплив цих працівників і чи залишаться вони тут назавжди. Лише коли стало зрозуміло, що вони залишаться і скористаються можливістю перевезти сюди родичів, певні наслідки цієї політики стали очевидними.

У наступні роки було ухвалено вельми особливі парламентські акти стосовно, зокрема, кримінальної ситуації серед мігрантів. Утім, майже не було спроб змінити саму тенденцію. Навіть закони, що мали на меті відповісти на дедалі більше громадське занепокоєння, мали несподівані наслідки. Для прикладу Імміграційний акт 1962 року, що начебто мав на меті обмежити приплив мігрантів і переконати деяких із них повернутися додому, досяг протилежного ефекту: він спонукав багатьох емігрантів перевезти свої родини в Сполучене Королівство, поки, як вони вважали, була така можливість. Інший спалах міграції спричинило те, що з 1962 року іммігранти з інших країн Співдружності не мусили бути працевлаштованими, щоб в'їхати у Велику Британію. Аж до Імміграційного акту 1971 року не було жодних подальших

намагань узяти під контроль спричинений цим потік мігрантів. Отже, незважаючи на те, що ніколи не було ухвалено жодного рішення дозволити міграцію в таких масштабах, різні уряди змушені були якось давати раду із наслідками тої ситуації, в якій вони і весь британський народ опинилися. Цю ситуацію ніхто ніколи точно не передбачив, але вона мала далекосяжні наслідки, на які змушений буде реагувати кожен наступний уряд.

Ці наслідки включали, зокрема, серйозні прояви міжрасових проблем. Заворушення в районі Нотінг Гілл у 1958 році досі згадують як приклад насильницького протистояння між іммігрантами з Вест-Індії і білими лондонцями. Однак такі спалахи пам'ятають саме тому, що вони були винятком, а не правилом. Хоч певні підозри і стурбованість щодо іноземців безумовно існували на побутовому рівні, будь-які спроби політичної експлуатації цих настроїв зазнавали постійних і цілковитих невдач (згадаймо бодай Освальда Мозлі, колишнього лідера Британського об'єднання фашистів, а відтак голову Юніоністського руху). Коли Мозлі спробував використати заворушення в Нотінг Гіллі у своїй виборчій кампанії і балотуватися в парламент на загальних виборах 1955 року, він не набрав навіть двозначної цифри голосів. Народ Британії визнавав, що масштабна імміграція породжує певні проблеми, однак він також продемонстрував розуміння того, що різні екстремісти не вирішать проблеми.

Однак проблеми виникали, не в останню чергу для тих, хто прибув у країну на запрошення, але виявив, що тут він став об'єктом дискримінації. Однією з відповідей на ці проблеми було ухвалення парламентом Актів про міжрасові відносини 1965-го, 1968-го і 1986 років, що забороняли дискримінацію через «колір шкіри, расу, етнічне чи національне походження». Сам факт, що такі закони завжди ухвалювали як реакцію на проблеми, що вже виникли, а не планували наперед, є красномовним свідченням того, якими непередуманими були всі ці процеси. Жодного акту про міжрасові відносини не було заготовлено, скажімо, 1948 року саме тому, що ніхто не передбачив такої кількості людей, які мігрують у Сполучене Королівство в наступні роки, як і того факту, що це може мати небажані наслідки.

Упродовж цього періоду соціологічні дослідження показували, що британське суспільство у переважній більшості не підтримувало міграційну політику свого уряду і вважало імміграцію у Британію надто високою. Опитування, проведене у квітні 1968 року агенцією Gallup, виявило, що 75 % британців вважали контроль за імміграцією недостатньо суворим. Невдовзі ця цифра зросла до 83 %¹¹. Тоді склався короткий і унікальний момент, коли імміграція могла стати важливим політичним питанням. Цього ж місяця член тодішнього тіньового кабінету міністрів Консервативної партії Джон Енох Павелл виголосив промову в Бірмінгемі, що розпочала і водночас завершила дискусію на цю тему. Хоч у ній і не прозвучали слова, за якими вона стала згодом відомою, ця промова під назвою «Ріки крові» сповнена пророчого передчуття щодо майбутнього Британії в тому разі, якщо імміграція продовжиться такими темпами. Павелл заявив: «Якщо боги хочуть когось знищити, вони спершу відбирають їм глузд. Ми, мабуть, втратили глузд, буквально — збожеволіли як нація, якщо дозволяємо щорічний наплив 50 тисяч утриманців, які переважно стануть базою для подальшого зростання чисельності іммігрантів через природний приріст. У мене таке враження, що я спостерігаю, як нація завзято споруджує сама для себе погребальне вогнище»¹². Хоча промова Павелла стосувалася насамперед ідентичності та майбутнього країни, вона також зачіпала і практичні питання: доступність для виборців місць у лікарнях чи школах для їхніх дітей у перевантаженому публічному секторі.

Лідер консерваторів Едвард Гіт негайно звільнив Павелла з його посади в тіньовому кабінеті. Відтак той більше не міг розраховувати на жодну підтримку від головних політичних сил, а його власна політична кар'єра закінчилася. Однак громадська підтримка його поглядів залишалася високою: опитування демонстрували, що близько трьох четвертих суспільства розділяли його почуття, а 69 % вважали, що Гіт звільнив його несправедливо¹³. Багато років по тому один із опонентів Павелла у Консервативній партії, Майкл Гезелтайн, визнав, що якби після своєї промови Павелл поборовся за партійне лідерство, то переміг би зі значним відривом,

а якби він балотувався на пост прем'єра, то отримав би більшість голосів виборців по всій країні¹⁴. Проте в тодішніх політичних обставинах дорога для Павелла була закрита, і його кар'єра не просто похитнулася — він залишився повністю відстороненим від політики впродовж останніх десятиліть свого життя.

Із часу промови «Ріки крові» у Британії побутує переконання, що виступ Павелла не лише зіпсував кар'єру йому самому, а й унеможливив серйозне і відкрите обговорення проблеми імміграції, принаймні впродовж наступного покоління. Павелл змалював проблему в таких різких тонах і представив її наслідки так загрозливо, що згодом будь-хто, кого турбувала імміграція, ризикував отримати тавро «павелліста». Безумовно, деякі частини промови Павелла робили його легкою мішенню для критики з боку опонентів і давали занадто багато козирів у руки політиків з куди більш правими позиціями, ніж його власна. Однак, коли читати його промову — і її критику — сьогодні, то найбільше вражають ті її фрагменти, за які його тоді шельмували, але зараз вони видаються фактично недооцінкою проблеми. Для прикладу, Павелл заявляє, що у Британії існує вулиця, на якій проживає лише одна біла жінка. У подальших інтерв'ю і дискусіях приклад цієї жінки всі відкидали і заперечували як навмисну вигадку, бо не вірили, що така вулиця може існувати насправді. Однак, якби хтось запропонував Павеллу тоді, у 1968 році, озвучити в його Бірмінгемській промові передбачення про те, що ще за життя більшості слухачів цієї промови ті, хто вважає себе «білими британцями», стануть меншістю у власній столиці, він відмахнувся б від такого порадирика, як від божевільного. Як і в інших країнах Європи, навіть найпохмуріший пророк імміграційних проблем недооцінив їх реального масштабу.

Твердження, що виступ Павелла зробив подальші дискусії щодо імміграції неможливими на ціле покоління вперед, слушне в одному: його виступ і спричинена ним гаряча дискусія створили для політиків зручне виправдання, щоб не перейматися наслідками власної імміграційної політики. Багато з них явно вирішили, що та траєкторія, якою рухається країна, не має альтернативи. У 1960-х усе ще точилися парламентські дискусії про повернення

іммігрантів до країн, звідки вони прибули, якщо, наприклад, вони скоїли злочин у Британії¹⁵. Пізніше ухвалили закон, спрямований проти фіктивних шлюбів з метою отримання громадянства¹⁶. Однак до 1970-х і 1980-х громади іммігрантів так зросли, що стала неможливою будь-яка політика, спрямована на зменшення цієї чисельності, навіть якби її і хотіли впровадити. Британія, як і інші європейські країни, мимоволі опинилася в ситуації, якої не планувала, і відтак була змушена вдаватися до імпровізованих реакцій на ті небезпеки та переваги, які ця ситуація містила. І незважаючи на те, що за всі ці роки у суспільстві накопичувалася невисловлена стурбованість щодо конкретного змісту цих небезпек, все одно неможливо було вголос говорити навіть про найочевидніші прояви проблем.

У січні 1984 року директор школи у Бредфорді Рей Ганіфорд опублікував статтю у невеличкому виданні The Salisbury Review. У цьому тексті він розмірковує над певними аспектами організації шкільного життя в місцевості, де 90 % учнів походять з родин іммігрантів. Він згадує, що деякі батьки-мусульмани забороняють своїм донькам відвідувати уроки танців, драматичні гуртки чи спортивні секції, а також говорить про мовчанку влади з приводу цих та інших культурних практик, наприклад поїздки з дітьми додому в Пакистан під час навчального року. Він також обстоює потребу заохочувати учнів говорити мовою країни, у якій вони мешкають, і розуміти її культуру, а не залишати їх жити паралельним життям всередині британського суспільства (як це, на його думку, роблять так звані спеціалісти з міжрасових стосунків).

Представники індустрії міжрасових стосунків, яких Ганіфорд критикує в одній із частин своєї статті, швидко організували проти нього гучну кампанію. Мер Бредфорда, мусульманин, зажадав його звільнення на підставі звинувачень, зокрема, у «культурному шовінізмі» (ці звинувачення він повторював ще декілька років після цього інциденту)¹⁷. Унаслідок протестів і вигуків: «Расист!», що лунали по всій країні, Ганіфорд змушений був залишити свою посаду і більше ніколи не працював в освітній сфері. У своїй «образливій» статті він написав, що через спотворення політики

і навіть спотворення мови стало важко відверто писати про такі справи. Його власний приклад більш ніж підтвердив справедливості цієї тези. Чому хороший директор, на роботу якого не було жодних нарікань, мусив втратити посаду через те, що порушив ці питання? Єдине пояснення полягає в тому, що тоді навіть очевидна правда про ці проблеми була неприйнятною. Тоді вже запанувала нова політична і суспільна парадигма під дивною назвою «мультикультурність», і в 1984 році було ще неможливо зруйнувати її основні принципи. Звісно, це слабенька втіха для Рея Ганіфорда, однак слід зауважити, що сьогодні, за пару десятиліть після публікації його статті, все більше людей починають розуміти, що він таки мав рацію. А до моменту його смерті у 2012 році така позиція і взагалі стала поширеною.

У 1980-х і 1990-х, під новим гаслом «мультикультурності», й далі тривав потужний наплив імміграції у Британію з Південної Азії та інших частин світу. Однак існував мовчазний консенсус щодо потреби тихо обмежувати імміграцію (хоч вона все одно зростала). Після електорального тріумфу Лейбористської партії на виборах 1997 року цей договір було порушено. Хоч це не було частиною ні їхньої виборчої програми, ні заявлених зобов'язань, прийшовши до влади, уряд Тоні Блера ініціював відкриття кордонів у таких масштабах, яких не знали навіть повоєнні десятиліття. Він скасував «правило першочергової мети» (primary purpose rule), яке мало запобігти імміграції на основі фіктивних шлюбів. Він відкрив кордони для всіх, кого вважали «необхідними для британської економіки» — визначення таке розмите, що включало навіть ресторанних працівників як «кваліфікованих спеціалістів». Ці рішення не лише відчинили двері для решти світу, але й відкрили кордони для країн Східної Європи, що стали новими членами ЄС. Внаслідок цих та багатьох інших кроків ми отримали ту картину країни, яка проявилася в результатах перепису 2011 року.

Звісно, існують різні пояснення щодо того, чому після 1997 року відбувся цей імміграційний спалах. Одне з них, озвучене колишнім спічрайтером Лейбористської партії Ендрю Нітером, полягає в тому, що уряд Тоні Блера навмисно полегшив правила імміграції,

бо хотів «ткнути правим в лице суспільним розмаїттям» і створити електоральний прошарок, який, як вони тоді хибно вважали, буде лояльним до лейбористів¹⁸. Після галасу, що зчинився з приводу його висловлювань 2009 року, Нітер дещо змінив свої слова. Інші діячі Лейбористської партії, що обіймали різні посади в ті роки, почали говорити, що взагалі не знають, хто такий Нітер. Однак неважко зрозуміти, як партійний працівник, хай яким би молодим початківцем він був, міг скласти собі таке уявлення про процеси, що тоді відбувалися.

Для прикладу, з перших хвилин призначення Барбари Рош на посаду міністра у справах імміграції в кабінеті Тоні Блера було зрозуміло, що вона намагається цілковито змінити політику Британії щодо імміграції і надання притулку іноземним громадянам. Поки прем'єр-міністр займався іншими проблемами, Рош змінила кожен аспект британської урядової політики щодо імміграції. Від її каденції і далі всім шукачам притулку — незалежно від того, чи були в них підстави на цей статус, — почали дозволяти залишитися у Британії, бо, як вона заявила одному чиновникові, «видворення з країни триває задовго і є надто емоційно важким процесом». А ще Рош вважала наявні імміграційні обмеження «расистськими», а «атмосферу» навколо обговорення проблем імміграції, — «токсичною». Впродовж своєї міністерської каденції вона не раз заявляла про свої амбіції змінити Британію. Як сказав один її колега, «Рош розуміла свою роботу не як контроль за в'їздом у Британію, але дивилася ширше, “комплексно”, і хотіла, щоб ми побачили переваги мультикультурного суспільства».